

**TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: 2002-2016 DÖNEMİ**

**AN EVALUATION OF THE MACROECONOMIC PERFORMANCE OF TURKEY: 2002-2016
PERIOD**

Doç. Dr. Betül GÜR

Istanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, bgur@ticaret.edu.tr, İstanbul/Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'nin 2002-2016 dönemine ilişkin makroekonomik performansındaki değişim ve bu değişimin temel belirleyicileri Küresel Kriz baz alınarak suretiyle incelenmiştir. Bu nedenle dönem, Küresel Kriz öncesi (2002-2007) ve Küresel Kriz sonrası (2008-2016) olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Makroekonomik performans göstergeleri olarak büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari açık esas alınmıştır. Betimsel istatistiklerden yararlanılan çalışmada veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Küresel Kriz öncesi dönemde ekonomide büyüme ve fiyat istikrarı sağlanmıştır. Büyümenin temel belirleyicisi özel kesim tüketim harcamalarındaki artış, fiyat istikrarının temel belirleyicisi ise mali disiplin çerçevesinde yürütülen enflasyon hedeflemesi politikasına bağlıdır. Küresel Kriz sonrası dönemde talepteki daralma büyüme olumsuz yönde etkilerken, verimlilik artışı ve kamu harcamaları ise büyümeye olumlu etki eden belirleyici faktörler olmuştur. Küresel Kriz'in sebep olduğu dış kaynaklı maliyet artırıcı gelişmeler bu dönemde fiyat istikrarını olumsuz yönde etkilemiştir. Küresel Kriz öncesi ve sonrası tüm dönem boyunca işsizlik ve cari açık sürekli ve yüksek oranlarda seyretmiştir. İşsizliğin temel belirleyicisi ekonomideki istihdam yaratmayan büyüme ve emek piyasasının yapısal sorunlarıdır. Cari açığın temel belirleyicisi ise ekonomide ithalata bağımlı bir büyüme ve yapısal sorunlardır. Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise ele alınan dört temel gösterge içinde Türkiye ekonomisinin en kırılgan taraflarının işsizlik ve cari açık sorunu olduğu şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik Performans, Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Cari Açık

ABSTRACT

This study investigates both the variation in Turkey's macroeconomic performance over 2002-2016 and its causes. This period has been divided into two, pre-Global Crisis(2002-2007) and post-Global Crisis (2008-2016). In this study macroeconomic performance indicators that were chosen are growth rate, inflation rate, unemployment rate, and the current account deficit as a percentage of Gross Domestic Product (GDP). The study has been used descriptive statistics. The data used have been obtained from the database maintained by Turkish Statistical Institute (TÜİK). According to the findings of study, in the pre-Global Crisis period (2002-2007), growth of Turkish economy and stabilization of prices have been achieved. The basic reason for economic growth was the increase in private sector consumption expenditure. The stability of prices was based on the inflation targeting policy in the financial discipline. In the post-Global Crisis (2008-2016) period the diminishing demand affected economic growth negatively while productivity boost and the increase in public expenditure affected the economic growth positively. In this period cost increases in foreign markets have affected price stability negatively. The rate of unemployment and the current account deficit have remained both consistent and high in the two periods. Jobless growth and the problems of the labour market are the causes of the high rate of unemployment. Along with structural problems, growth that is dependent on imports have been the major reasons of the current account deficit. Another finding of this study is that the most fragile indicators are unemployment and current account deficit in these major macroeconomic indicators for Turkish economy.

Keywords: Macroeconomic Performance, Economic Growth, Inflation, Unemployment, Current Account Deficit.

1. GİRİŞ

Türkiye’de geçmişten günümüze birçok ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizlerin bazıları içsel, bazıları dışsal nedenlerden kaynaklanmıştır. Dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık ilişkisi arttıkça ülkelerin dış faktörlerden etkilenme olasılığı yükselmiştir. Türkiye ekonomisi de dış piyasalarda ortaya çıkan krizlerden daha fazla etkilenir hale gelmiştir. Türkiye ekonomisini etkileyen dış kaynaklı krizlerin sonuncusu Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) başlayan, 2007 yılı ortalarında dünya ekonomisinde hissedilir hale gelen ve 2008 yılı ortalarında derinleşen Küresel Kriz’dir. Teşvik edilen konut talebiyle Amerikan emlak piyasasında ortaya çıkan Kriz, konut kredilerinin yüksek riskli kesimlere de verilmeye başlanması ve uzun vadeli konut kredilerinin menkul kıymetleştirilerek uluslararası piyasalarda işlem görmesiyle yayılmıştır. Yatırım bankacılığının geliştiği Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke bu menkul kıymetleri satın aldığı için mali sistem aracılığıyla Kriz’den etkilenmiştir.

2001 Krizi sonrasında Türk bankacılık sisteminde ve finansal piyasalarda gerçekleştirilen yapısal reformlar ve mali disiplin sayesinde Küresel Kriz’in etkileri özellikle başlangıçta daha sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu durumda Türkiye’de mali piyasalarda gayrimenkule dayalı menkul kıymetlerin bir türev araç olarak bulunmaması da etkili olmuştur. Ancak Küresel Kriz’in etkileri zaman içinde dış piyasalarda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle Türkiye ekonomisinde de hissedilmeye, reel ve finansal çeşitli ekonomik göstergelerde kendini göstermeye başlamıştır.

Bu çalışmada Türkiye’nin makroekonomik performansı incelenirken başlıca makroekonomik büyüklükler esas alınmıştır. Bunlar büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari açığın gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranıdır. Türkiye’nin makroekonomik performansının incelendiği 2002-2016 dönemi iki alt döneme ayrılmıştır. Bu ayırım yapılırken Türkiye ve dünya ekonomisinde yarattığı etkiler nedeniyle Küresel Kriz baz alınmıştır. Küresel Kriz’in öncesi ve sonrası şeklindeki bu iki alt dönemde Türkiye’nin başlıca makroekonomik performans göstergelerinde zaman içinde meydana gelen değişim ve değişimin belirleyicileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE’NİN 2002-2016 DÖNEMİ MAKROEKONOMİK PERFORMANS GÖSTERGELERİ

Ülkelerin makroekonomik performansının ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde pek çok makroekonomik değişkenden faydalanmak mümkündür. Bu göstergelerden bazıları büyüme oranı, işsizlik oranı, cari işlemler dengesi, bütçe dengesi, enflasyon oranı, faiz dışı fazla, kamu borç stoğu, dış borç stoğu, döviz rezervi vb. şeklinde sıralanabilir. Küresel Kriz’in Türkiye ekonomisine olan etkileri bütün bu ekonomik göstergeler çerçevesinde ele alınabilir. Ancak göstergelerin çok sayıda olması ve hepsini beraberce değerlendirmeye çalışmak çeşitli güçlükler, anlaşmazlıklara ve tartışmalara yol açmaktadır.

Ele alınan değişkenlere göre ekonomik performansa ilişkin yapılan değerlendirmeler ise araştırmacıları söz konusu ülkeyi kırılgan veya aksine sağlam bir ekonomi olarak farklı şekillerde nitelendirmeye götürebilir. Bu güçlükleri gidermek üzere büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari açığın GSYH’ya oranı OECD (1987) tarafından makroekonomik performansın değerlendirmesinde temel göstergeler olarak kabul edilmiştir. Bir ülkenin bu göstergelerin dördünde de başarılı olması o ülkenin makro ekonomik performansının iyi olduğu şeklinde yorumlanmakla birlikte, bu göstergenin hepsinde aynı anda iyi bir performans göstermesi ihtimalinin zayıflığı da gözönünde bulundurulmalıdır (Efe & Rumeli 2002).

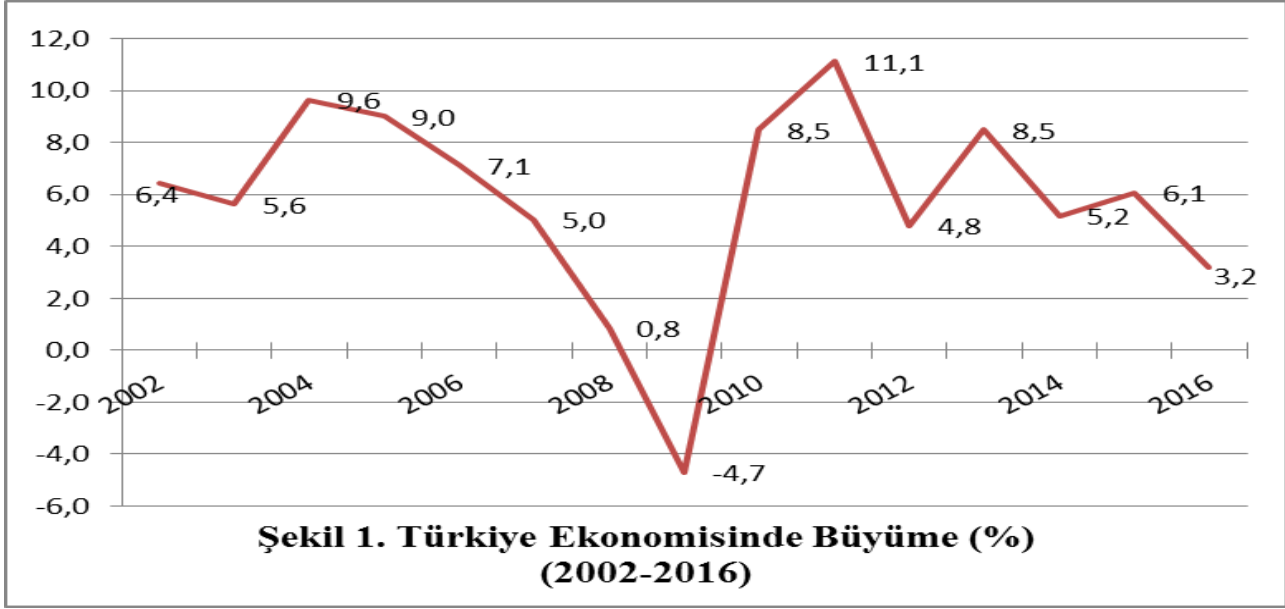
Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin 2002-2016 dönemi makroekonomik performansını incelenirken büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve cari işlemler açığının GSYH’ya oranı şeklindeki dört temel göstergelyi ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür.

3. EKONOMİK BÜYÜME VE BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomik büyüme reel GSYH’da bir başka ifadeyle üretim miktarında yıldan yıla ortaya çıkan artış anlamına gelir. Bir ülkenin refah düzeyini gösteren önemli bir iktisadi göstergedir. Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan sonra dışa açık büyüme modeli olarak adlandırılan ve temel stratejisi ihracata dayalı büyüme olan bir iktisat politikası benimsenmiştir. Ancak bu süreçte büyüme hızının azalması yanında oldukça oynak bir büyüme temposuyla karşı karşıya kalınmıştır. Oysa ekonominin istikrarlı bir büyüme trendi göstermemesi, sık sık ekonomik bunalımlarla sekteye uğrayan bir büyüme süreci, uzun vadeli büyüme için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanması ve derinleşmesindeki en önemli engeldir (Şiriner & Doğru, 2005).

Türkiye 2001 Krizi’nden sonra özellikle 2007 yılına kadar yüksek bir büyüme performans yakalamıştır. 2002 yılında %6,4, 2004 yılında ise %9,6 oranında yüksek bir büyüme gerçekleşmiştir. 2007 yılının ortalarından

itibaren dünyada baş gösteren Küresel Kriz'in reel sektörü olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomi 2009 yılında dip yaparak %4,7 oranında küçülmüştür. Küresel Kriz'in hemen arkasından gelen birkaç yılda da büyüme hızı 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla %8,5 ve %11,1 oranında yüksek bir performans göstermiştir. 2012 yılından itibaren enflasyondaki artış sebebiyle iç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan tedbirler sonucunda büyüme yavaşlamıştır. Dönem boyunca yapılan mali disiplin, para politikaları ve yapısal reformlar ülkenin ekonomik yapı taşları ile mali göstergelerini güçlendirmiş ve ekonomi reel olarak 2002-2016 dönemi boyunca yıllık ortalama büyüme hızı %5,7 oranında büyümüştür. Büyüme oranı Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde %7,1, Küresel Kriz sonrasında 2008-2016 döneminde ise %4,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 1).

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>

Küresel Kriz öncesi ve sonrası alt dönemler itibarıyla Türkiye ekonomisinde büyümenin belirleyicilerine bakılacak olursa; 2002-2007 döneminde ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinin özel kesim tüketim harcamaları ve özel kesim sabit sermaye yatırımları olduğu görülebilir. 2002-2007 döneminde harcama kalemlerinin içerisinde en büyük pay toplam tüketim harcamalarına özellikle de özel tüketim harcamalarına aittir. 2002 yılında %66,7 olan özel tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı, izleyen yıllarda biraz artmış ve 2007 yılında yaklaşık %70 civarında gerçekleşmiştir. 2002 yılında %13,2 olan özel kesim sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı da artarak 2007 yılında yaklaşık %22 olmuştur. Ayrıca TL'nin değeri, net ihracat etkisi ve dış kaynak ihtiyacı etkisinden de bahsedilebilir. 2002-2007 döneminde TL'nin diğer yabancı paralara karşı değerli olması, ithalatı önemli miktarda yükseltmiştir. Bu dönemde ithalattaki artışın ihracat artışından daha yüksek olması, net ihracatı negatif olarak gerçekleşmesine neden olarak büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir. Net ihracatın 2002 yılında gerçekleşen büyüme oranına %35'lik bir negatif etkisi bulunurken, 2003 yılında bu oran %62'lik seviyelere çıktığı görülmüştür. 2003 yılından 2006 yılı sonuna kadar net ihracatın reel GSYH'ye olumsuz katkısı giderek azalmıştır. Ancak 2007 yılında net ihracatın reel GSYH'ye olan negatif katkısı (%26'lık oranla) tekrar yükselişe geçmiştir. Ayrıca yurtiçi toplam tasarrufların GSYH içindeki payı 2002 yılında yaklaşık %22 civarında iken, 2007 yılında %20,4'e gerilemiştir. Toplam yatırımların GSYH içindeki payı ise 2002 yılında %17,5 iken 2007 yılı sonu itibarıyla %25,2 seviyesine çıkmıştır. Bu durum Türkiye'de tasarruf-yatırım oranını yıllar itibarıyla giderek azaltmıştır. 2003 yılında 1,25 olan oran, 2007 yılı sonunda 0,81 seviyesine inmiştir. Bunun sonucu yatırımların finansmanında kullanılacak dış kaynak ihtiyacı ise yıllar itibarıyla artış göstermiştir. 2003 yılında %3,4 olan dış kaynak kullanımının GSYH içindeki payı, 2007 yılında %4,7'ye yükselmiştir (Taban, 2011).

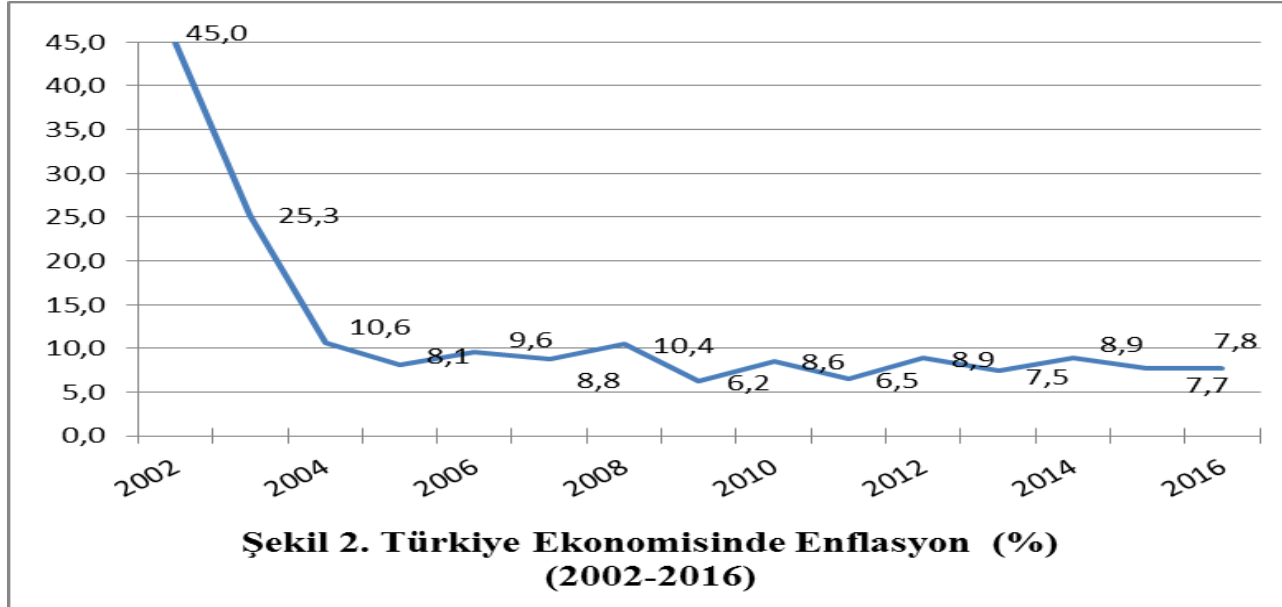
2008-2016 döneminde ekonomide yaşanan daralmanın belirleyicileri ise özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları olmuştur. Özel sektörün yatırım harcamalarındaki önemli düşüşün, 2009 yılı reel GSYH azalışında %94'e varan bir negatif etkisi bulunurken, tüketim harcamalarının etkisi ise yaklaşık %33 olmuştur. Söz konusu dönemde stokların reel GSYH'ye negatif katkısı ise %45,6'dır. 2009 yılında, dünya ticaret hacminin küçülmesi ve özellikle ülkemizin en önemli ticaret ortağı olan AB ülkelerinin büyüme performansındaki bozulma ve yetersiz talep koşulları, dış ticaretimizde önemli ölçüde daralmaya yol açmıştır. Bununla birlikte, harcama kalemleri içinde net ihracat 2009 yılında reel GSYH'ye önemli ve olumlu katkı sağlayan kalemlerden biri olmuştur. Ekonomideki küçülmeye birlikte ithalatın ihracatın üzerinde azalma göstermesi, net ihracatın

reel GSYH üzerinde %57,2 oranında pozitif etki yaratmasına neden olmuştur. Kamu harcamaları kriz sürecinde diğer kalemlerden farklı olarak, ekonomide toparlanmayı sağlamaya yönelik politikalar ve teşvikler neticesinde artmıştır (Taban, 2011). 2016 genelinde büyümenin en önemli unsuru kamu harcamaları olup, kamunun tüketim harcamaları %7,3 artış kaydederken, iç talepteki büyüme %2,3'te kalmıştır.

4. ENFLASYON VE BELİRLEYİCİLERİ

Fiyatlar genel düzeyinde sürekli ve yüksek oranlı artış olarak tanımlanan enflasyon, toplam talebin üretimle karşılanamaması, para arzındaki artışlar, üretim faktörlerinin fiyatlarındaki artışla beraber üretim maliyetlerinin yükselmesi, yapısal nedenler gibi pekçok sebepten kaynaklanır.

Türkiye’de enflasyon 1970’li yıllarda bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllarda yaşanan petrol krizleri petrol fiyatlarını yükselterek üretim maliyetlerini arttırması suretiyle enflasyona yol açmıştır. Ancak Türkiye’de enflasyon sadece 1970’li yıllarda olduğu gibi maliyet artışından değil, 1980 ve 90’lı yıllar boyunca bütçe açığı, yüksek nüfus artış oranına karşın kaynakların etkin kullanılamamasının yol açtığı talep artışı, enflasyonun kronikleşmesiyle beraber sürekli hale gelen enflasyonist beklentiler ve diğer birtakım yapısal nedenden kaynaklanmıştır. 2001 Krizi’nin ardından 2002 yılında %45 gibi oldukça yüksek bir düzeydeki enflasyon oranı sonraki yıllarda genel olarak sürekli bir düşme trendi içinde olmuştur (bkz. Şekil 2). Enflasyon, tek haneli rakamların görüldüğü 2000’li yıllarda Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde ortalama %17,9, Küresel Kriz sonrası 2008-2016 döneminde ise ortalama %8 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>

Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde Türkiye’de enflasyonist gelişmelere ve belirleyicilerine bakıldığında öncelikle enflasyonla ciddi bir mücadele sürecinin başlatıldığı göze çarpar. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), fiyat istikrarını sağlamak amacıyla 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamıştır. Faiz oranlarını temel politika aracı olarak seçilmiş, para tabanı ise enflasyon hedeflemesi rejimine güvenilirliği arttırmak için ek bir çapa olarak belirlenmiştir. İlave olarak bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmış, ortaya çıkan likidite fazlalığı açık piyasa ve bankalararası para piyasası işlemleri ile çekilmeye çalışılmıştır. Enflasyon 2002 yılından sonraki dört yıl boyunca hedeflerin altında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, enflasyon otuz yıl sonra ilk kez 2004 yılında tek haneye düşerek %9,3 oranında gerçekleşmiştir. Açık enflasyon hedeflemesine geçilen 2006 yılı başlarından itibaren uluslararası konjonktürden kaynaklanan bir dizi şokla karşılaşmıştır. Büyük ölçüde para politikasının denetimi dışındaki unsurlardan kaynaklanan ve uzun süre kalıcı olan bu şoklar rejimin ilk üç yılında enflasyon hedeflerinin aşılmasına neden olmuştur. İlk olarak, 2006 yılının Mayıs-Haziran döneminde küresel likidite koşullarının gelişmiş ülkeler lehine değişmesi ve risk algılamalarındaki değişimin etkisi ile Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinden sermaye çıkışları yaşanmıştır. Öte yandan kuraklık sonucunda gıda fiyatlarında yaşanan artışlar da enflasyonun ciddi biçimde yükselmesine neden olmuştur. 2006 yılında enflasyon oranı hedeflenen %5’i geçerek %9,6’ya ulaşmıştır. Yaşanan kuraklık, 2007 yılında arz yönlü bir şok oluşturmuş, dünyada artan gıda talebi ve tarımsal emtia fiyatlarındaki artışlar nedeniyle gıda fiyatları olumsuz etkilenmiştir. Enflasyondaki düşüşü engelleyen diğer önemli bir unsur ise enerji fiyatlarında yaşanan büyük artışlar olmuştur.

Yaşanan tüm olumsuz gelişmeler ile 2007 yılı sonunda enflasyon %8,8 seviyesinde gerçekleşmiştir (TCMB, 2013).

Küresel Kriz sonrasında 2008-2016 dönemine bakıldığında ise; dönemin başlarında 2007 yılında tüketici enflasyonunu olumsuz etkileyen arz yönlü unsurlar 2008 yılının başında da etkisini devam ettirmiş, 2008 yılında %10,4'e yükseldiği görülmektedir. Böylece açık enflasyon hedeflemesinin ilk iki yılında enflasyon beklentilerin üzerine çıkmıştır. Bu nedenle Hazine beklentileri revize etmiştir. Gelişmiş ülke finansal piyasalarında başlayıp 2008 yılı ortalarında dip yapan Küresel Kriz'in etkisi 2009 yılı boyunca azalarak da olsa hissedilmiştir. 2008 yılı son çeyreğinden itibaren, toplam talepteki sert daralma ve emtia fiyatlarında gözlenen düşüş bütün dünyada enflasyon oranlarının hızla gerilemesine yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'de de benzer bir eğilim gözlenmiştir. TCMB, krizin etkisini sınırlandırmak amacıyla 2008 yılı Kasım ayında parasal genişlemeye giderek gelişmekte olan ülkeler içinde faiz indirimlerine en erken başlayan merkez bankaları arasında yer almıştır. 2009 yılında enflasyonun hedefin altında kalma ihtimalinin arttığını öngören TCMB, önden yüklemeli bir strateji izleyerek bu dönemde enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler içinde en fazla faiz indirimine giden merkez bankası olmuştur. 2010 yılında küresel ekonomi yavaş yavaş toparlanmaya devam etmiş, gelişmiş ekonomilerde daha yavaş ve kırılğan bir görünüm arz eden bu süreç, gelişmekte olan ekonomilerde daha hızlı ve istikrarlı biçimde gerçekleşmiştir. Krizin etkilerinin hafiflemeye başlamasıyla birlikte TCMB de para politikasını normalleştirerek piyasadaki likiditeyi kademeli olarak azaltmıştır. Mayıs ayında teknik faiz ayarlaması sürecinin ilk adımı atılarak bir hafta vadeli repo ihale faiz oranlarının politika faiz oranı olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

Sermaye akımlarındaki hareketler ve küresel likidite çevrimleri Türkiye gibi yükselen ekonomilerde yerli para biriminin hızlı değerlenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kur hareketlerinden olumlu etkilenen firma bilançoları, bankaları aşırı hızlı kredi büyümesine yönlendirebilmektedir. Hızlı kredi büyümesi ve döviz kurunda gözlenen aşırı değerlenme ekonomide kaynak dağılımını bozmakta ve iç talebin toplam gelirden daha hızlı büyümesine yol açarak makroekonomik istikrarı olumsuz etkilemektedir. İktisat yazını, hızlı kredi büyümesinin finansal krizleri öncüleyen önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, döviz kurundaki aşırı değerlenme de dışa açık bir ekonomide başta bilanço kanalı olmak üzere birçok kanaldan sistemik riski artırmakta ve makroekonomik ve finansal istikrara zarar vermektedir. Dolayısıyla TCMB yeni geliştirdiği politika çerçevesi ile sermaye akımlarındaki oynaklığın etkilerini yumuşatmaya, kredilerin makul oranlarda büyümesini ve döviz kurundaki gelişmelerin iktisadi temellerle uyumlu olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında 2011 ve 2012 yıllarında TCMB'nin yeni para politikası çerçevesinde, makro finansal riskleri sınırlamaya odaklanırken fiyat istikrarı amacından ödün vermemiş olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 2011 sonunda enflasyon oranı bir önceki yıla göre gerileyerek %6,5 olarak gerçekleşmiştir. TCMB, geleneksel enflasyon hedeflemesinde olduğu gibi, para politikası kararlarını alırken yine enflasyonun hedefle uyumlu olmasını gözetmekte; ancak geçmişten farklı olarak, bunu yaparken hem fiyat hem de finansal istikrarı birlikte gözetmekte (kredilerde aşırı büyüme veya yavaşlama, döviz kurunun iktisadi temellerden sapması, cari denge ve finansmanının bozulması gibi) makro finansal riskleri de dikkate almaktadır. (TCMB, 2013). 2016 yılı sonu itibarıyla enflasyon oranı %7,8'e yükselmiştir. 2002-2016 dönemi boyunca yıllık ortalama enflasyon oranı tüketici fiyatları endeksine göre %12,1'dir. 2016 itibarıyla enflasyondaki artışın üçte biri vergi artışı gibi tek seferlik faktörler tarafından açıklanabilir. Diğer üçte ikilik kısmı ise gıda fiyatlarındaki sert artışlardan kaynaklanmaktadır. Gıda enflasyonunu yukarı yönlü baskı altına alan ise kötü hava koşulları olmuştur. Ayrıca özellikle tütün ve otomobil ile ilgili vergi artışlarının yanı sıra TL'deki değer kaybı küresel petrol fiyatlarındaki artışın etkisini ulaşım ve yurtiçi enerji fiyatları üzerinden daha fazla hissettirmiştir (WB, 2017). 2016 Kasım ayındaki düşük faiz artışının ardından TCMB'nin Aralık 2016'da kısa vadeli faiz oranlarını aynı düzeyde bırakması kurdaki değer kaybını daha da arttırmıştır. TCMB gecelik borç verme faiz oranını 75 baz puan arttırarak %9,25'e, geç likidite borç verme oranını da 100 baz puan artışla %11'e yükseltmiştir. Ayrıca Ocak ortasından itibaren TCMB, bankaları geç likidite faiz oranı üzerinden borçlanmaya zorlamak için 1 haftalık repo ihalelerine ara vermiş ve gecelik borç verme kanalı için bankaların borçlanabilme limitini düşürmüştür. Bu sıkılaştırma adımı TL üzerindeki baskıyı biraz hafifletmiştir, ancak değer kaybının devam etmesi hem fiyat istikrarını tehlikeye sokmakta hem de finansal istikrar ve şirketler açısından doğrudan, bankalar açısından ise dolaylı riskler yaratabilmektedir. Anlamlı bir faiz artışı TCMB'ye güveni arttırarak kurdaki değer kaybı eğilimini durdurarak finansal istikrarı ve fiyat istikrarını koruyabilir (WB, 2017). Dolayısıyla son dönemlerdeki fiyat artışlarının iki temel nedeni vardır; TL'nin son dönemlerde yabancı paralara karşı aşırı değer kaybına uğraması ve bunun ortaya çıkardığı maliyet artışı ve gıda fiyatlarındaki artış. Türkiye'de tüketim harcamalarında bir önceki yıla göre karşılaştırmalı olarak baktığımızda 2016 yılında tüketim harcamalarında bir önceki yıla göre artış olmaması son bir yılda ortaya çıkan enflasyonun talepten ziyade maliyet kökenli olduğunu göstermektedir. Bu durumda yapılması gereken

kısa dönemde TL'nin dış değer kaybının sürmesini engellemek için para politikasını yeterince sıkılaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle TCMB faiz artırımına yönelmiştir. Faiz artırımlarının yanı sıra ABD ekonomisindeki gelişmeler, yurtiçinde ise siyasal tansiyondaki gevşemelerin de etkili olduğu söylenebilir (Eğilmez, 2017).

5. İŞSİZLİK VE BELİRLEYİCİLERİ

İşsizlik ile ilgili kavramlar ulusal ve uluslararası resmi kurumlar tarafından detaylı şekilde tanımlanmakla birlikte, genel olarak aktif nüfus içinde yer alan, cari ücret düzeyinde çalışma ve gelir elde etme istek ve yeteneğinde olup iş arayan ancak bulamayan bireylere işsiz; bu duruma işsizlik; iş bulamayan işgücünün toplam işgücü içindeki payına ise işsizlik oranı denir.

Türkiye'de işsizlik, ekonomik ve sosyal yapı değişikliklerine bağlı olarak 1980 yılından itibaren en temel problemlerden biri olmuştur. Türkiye'de 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle artan kısa vadeli sermayeye bağımlılık, makroekonomik istikrarsızlıkların ekonominin genel yatırım performansını zayıflatması, 2000'li yılların başından itibaren tarımsal desteklerin azaltılması, ara ve yatırım malı ithalatının artması, Çin ve Hindistan gibi ucuz emeğe dayalı üretim yapan ülkelerden gelen yoğun rekabet baskısı sonucunda emek yoğun sektörlerin darboğaza girmesi büyüme ve istihdam ilişkisinin zayıflamasına yol açmıştır. Ekonomik krizler ve ekonominin istihdam yaratma kapasitesinin zayıflaması çalışma çağındaki bireylerin işgücü piyasasına giremediğini göstermektedir. Türkiye'de %10'lar düzeyinde seyreden işsizlik kayıtlı rakamlardır. Oysa rakamların gerçekte çok daha yüksek olduğu öngörülebilir. Özellikle tarım kesiminden kaynaklanan eksik istihdam ve işgücüne katılım oranının zaman zaman düşmesi işsizlik oranının olması gerekenden daha düşük görünmesine sebep olabilmektedir. Örneğin 1990'ların başında %56 olan işgücüne katılım oranı 2000 yılında %49,9'a, 2006 yılında %48'e düşmüş, Mayıs 2017 itibarıyla %53'e yükselmiştir (Türel, 2008).

Türkiye'de işgücü piyasalarına bakıldığında; tarımsal istihdamın orantısız büyüklüğü, emek arzı fazlalığı, işgücünün çoğunluğunun genç ve niteliksiz oluşu, emek piyasalarının kurumsallaşamaması, toplam istihdam içinde ücretlilerin az oluşu gibi temel sorunlarla karşılaşmaktadır. Emeklilik yaşının yükselmesi, ekonomik krize bağlı olarak ekonominin küçülmesi, izlenen iktisadi ve sosyal politikalar neticesinde tarımdaki istihdamın küçülmesi işsizlik oranlarının yükselmesine sebep olmuş ve 2003 yılında %10,5'e yükselmiştir. Bu hızlı yükselişin sebebi temelde 2001 Krizi'dir (Güney, 2009).

2002-2016 dönemi boyunca işsizlik oranı sürekli olarak yüksek düzeylerde seyretmiş olup, yıllık ortalama işsizlik oranı %10,6'dır. Küresel Kriz baz alınarak alt dönemler itibarıyla incelendiğinde Kriz öncesi 2002-2007 döneminde %10,5 olan yıllık ortalama işsizlik oranı, Kriz sonrasında 2008-2016 döneminde %10,7 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3).

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>

Not: Hanehalkı işgücü araştırmasında Avrupa Birliği'ne tam uyumun sağlanmasına yönelik yeni düzenlemelere geçildiğinden 2014 Ocak dönemiyle birlikte yeni seri veriler açıklanmaya başlanmıştır. Yeni seriye göre 2014, 2015 ve 2016 yıllarında işsizlik oranları sırasıyla %10,9 – %10,8 ve %12,7 olarak hesaplanmıştır. Ancak bu yeni seri veriler eski seri ile hesaplanan önceki yıl verileriyle karşılaştırılabilir olmayacağından son 3 yıl için de eski seriye göre hesaplanan oranlar dikkate alınmıştır.

Küresel Kriz öncesinde 2002 yılı itibarıyla işsizlik oranı %10,4, gençlerde işsizlik %19,2, tarımdışı işsizlik %15'dir. İşgücüne katılım oranı %49,6 iken istidam oranı %44,4'dür (TÜİK, 2007). İşgücüne dahil olmayanların yaklaşık yarısı ev kadınların oluşmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranı 2002 yılında %27,9'dan 2017 Mayıs ayı itibarıyla %33,9'a yükselmiş olmakla beraber düşük bir düzeydedir (TÜİK, 2017). Geleneksel değer yargıları, düşük eğitim düzeyi, düşük ücret, sigortasız çalıştırma gibi kötü çalışma koşullarının yaygınlığı kadınların işgücü piyasasına katılımını güçleştirmektedir. Kente göç ile birlikte tarımsal istihdamın içinde sayılan kadınlar şehirde "ev kadını statüsü"ne geçerek işgücüne dahil olmayan grubun içinde yer almaktadır (Türeli, 2008).

Diğer taraftan, özellikle kriz ve krizi izleyen dönemlerde firmaların üretim faaliyetlerinin bir kısmını firmanın dışına taşımaları sonucunda artan taşeronlaşma faaliyetleri kayıtdışı istihdamı yaygınlaştırırken, işgücü piyasasında adeta ikili bir yapının oluşmasına neden olmuştur (Türeli, 2008). Genel olarak bakıldığında vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarının ağırlığı, mevzuat boşlukları, çarpık kentleşme, formalitelerin fazlalığı, denetim sisteminin yeterince etkin olmaması, kurumlararası koordinasyonun eksikliği, sıkça çıkarılan afların toplumdaki adalet duygusunu ve yükümlülükleri zamanında yerine getirme bilincini aşındırması, enflasyon, rekabet eşitsizliği ve işsizlik oranının yüksekliği Türkiye'de kayıtdışılığın yüksek olmasına yol açan faktörler olarak sıralanabilir (Kankılıç, 2016). TÜİK (2016) verilerine göre 2002 yılında kayıtdışı istihdam toplam istihdamın %52'sini oluşturduken, 2016 sonu itibarıyla herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan kayıtdışı çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,2 puan artarak %33 olarak gerçekleşmiştir. Kayıtdışılığın en yüksek olduğu sektörler ise %82 ile tarım, %35 ile inşaat sektörüdür (<http://www.sgk.gov.tr>).

Ancak Türkiye'ye 2011 yılından itibaren yoğun şekilde Suriyeli mülteci akını olmaktadır. Birleşmiş Milletler'e göre Mart 2016 itibarıyla 2.7 milyondan fazla Suriyeli göçmen Türkiye'de ikamet etmektedir. Bu rakam tüm dünyada kayıtlı Suriyeli göçmenlerin %56'ına karşılık gelmektedir. Suriyeli göçmenlerin %20'si orta öğretim ve üstü eğitim almıştır. Tahminen çalışma yaşındaki nüfus 1.4 milyon olup, bu rakam Türkiye'nin işgücününün %5'ine denk gelmektedir. Suriyeli göçmenler 2015'den itibaren mevsimlik tarım işçisi, kayıtdışı işler, ev hizmetleri gibi belli başlı piyasalarda istihdam edilmeye başlamıştır (OECD, 2016). Dolayısıyla Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacıların sayısının 3 milyona yaklaştığı ve bu insanların Türkiye'de emek piyasasına entegre olmaya başlamasıyla birlikte gerek kayıtdışı istihdam, gerekse işsizlik oranlarının daha yüksek bir düzeye çıkması kaçınılmaz olacaktır. Emek yoğun çalışmanın yüksek olduğu Türkiye ekonomisinde Suriyelilerin kayıt dışı çalışmalarının kolay olduğu görülmektedir. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı illere bakıldığında; emek yoğun olan tekstil, imalat, inşaat alanlarında Suriyelilerin istihdam edildiği görülmektedir. Bunlar herhangi bir konuda gerekli eğitim almış ve alt yapıya sahip nitelikli işgücü gerektirmeyen sektörlerdir. Suriyelilerin bu sektörlerde istihdamı gerçekleştirildiğinde, kanunların yasakladığı ve suç olarak kabul ettiği fiillerle (hırsızlık, gasp vb.) gelir elde etmelerinin önüne geçilmiş olunacaktır (Yıldız & Yıldız, 2017).

2002-2007 yılları arasında büyüme oranları ve yüksek kapasite kullanımı olumlu değişmesine rağmen işsizlik oranlarında buna paralel olumlu bir değişiklik söz konusu değildir. Bu dönemde istihdamda ortalama yıllık %0,20 oranında bir azalmaya karşılık, toplam reel GSYH büyüme oranında ortalama yıllık %7 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bu durum, işgücündeki verimlilik artışı ile açıklanabilir. Çünkü tarım sektörü hariç tüm sektörlerde verimlilik artışı yaşanmıştır. En büyük verimlilik artışı özellikle imalat sanayinde yaşanırken, bunu hizmetler ve inşaat sektörleri takip etmiştir (Taban, 2011).

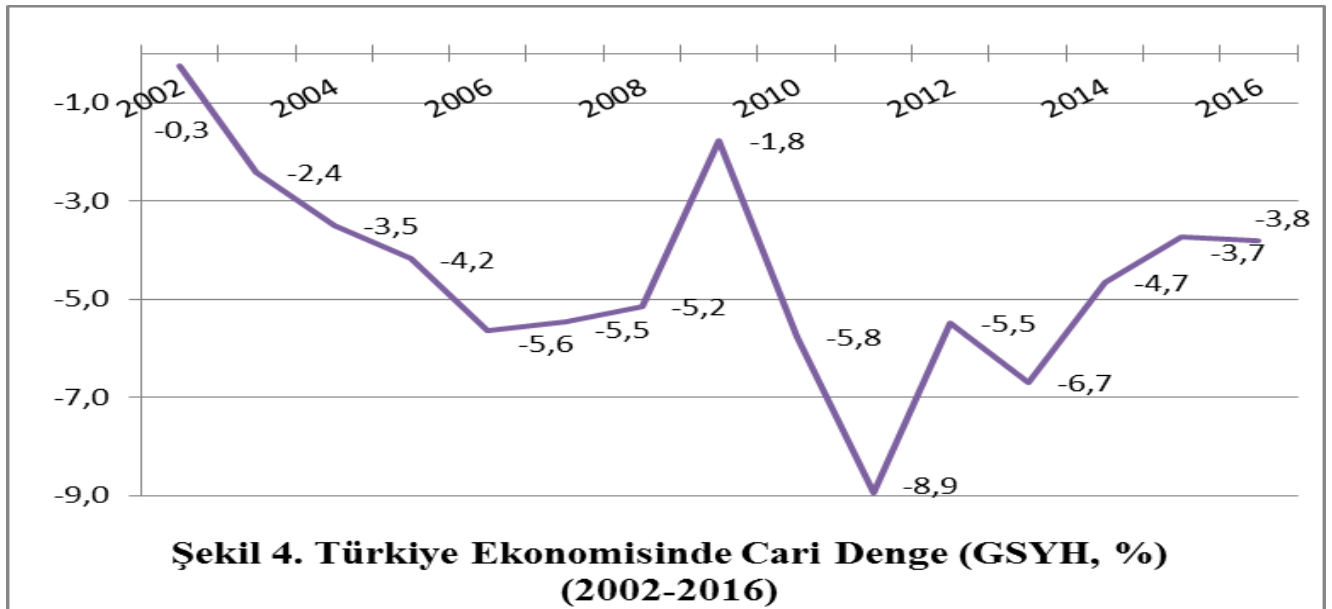
Küresel Kriz sonrası dönemde ise Kriz'in Türkiye'nin istihdam yapısı üzerindeki etkileri 2009 yılı ortalarından itibaren belirginleşmeye başlamıştır. 2009 yılında istihdam artışı bir önceki yıla göre %0,4 artışla sadece 83 bin kişi artmıştır. 2009 yılında istihdamın bileşiminde de önemli değişimler gözlenmiştir. 2000'li yıllardan itibaren düşmekte olan tarım sektöründeki istihdam, Kriz'in etkisiyle yeniden artış eğilimine girmiştir. 2009 yılında tarım istihdamında %4,7 oranında bir artış yaşanırken, sanayi sektörü istihdam azalışı %7 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde hizmetler sektöründeki istihdam artış oranı %1,4, inşaat sektöründeki istihdam artış oranı ise sadece %0,6 olmuştur. 2010 yılının ilk altı aylık döneminde Türkiye ekonomisinin %10'un üzerinde bir büyüme performansını yakalamasıyla tüm sektörlerde istihdam artışı yaşanmıştır. En büyük istihdam artışı %26,5 ile inşaat sektöründe, ikinci en büyük artış %18,6 tarımda gerçekleşmiştir. Sanayide istihdam artışı %11 iken, hizmetler kesiminde %4,7 olmuştur. 2010 yılının ikinci çeyrek döneminde yaşanan bu istihdam artışlarına paralel olarak işsizlik oranlarında da düşüş görülmüştür. 2010 yılının ikinci çeyrek döneminde işsizlik oranları %11'e gerilemiştir. Bu rakamlar çerçevesinde Küresel Kriz sonrasında Türkiye'de gerçekleşen ekonomik büyümenin istihdam yarattığı, işsizliği ise azalttığı söylenebilir. 2010 yılının üçüncü çeyrek döneminde ekonominin hız kesmesiyle birlikte istihdamda ikinci çeyrek döneme göre tüm sektörlerde istihdam artış oranı çok olmamakla birlikte bir düşüşe geçmiştir. Türkiye'de 2010 yılının ilk üç çeyrek

döneminde büyüme oranları açısından Kriz öncesi rakamlara ulaşılmış olması ve bu olumlu gelişmelere paralel olarak istihdam artışının ve işsizlik oranlarında düşüşün yaşanması, ekonominin Küresel Kriz sonrası tekrar istikrara kavuştuğunu göstermesi açısından önemli gelişmelerdir (Taban, 2011).

2010 yılının ilk altı aylık döneminde sanayide istihdam edilenlerin verimliliklerinde önemli artışlar gerçekleşmiş, ancak verimlilikte gerçekleşen bu artışlar reel ücretlere yansımamıştır. 2010 yılının ilk çeyreğinde reel ücretler bir önceki yılın aynı dönemine göre %12,2, ikinci çeyrek dönemde ise %2,7 oranında azalmıştır. 2002-2007 döneminde olduğu gibi, Küresel Kriz sonrasında ortaya çıkan verimlilik artışlarının belli oranda ucuz işgücü ile sağlandığı görülmektedir. Bu durum büyümenin halka yansımaları engellediğinden, kriz sonrası gerçekleşen büyümenin sorgulanmasına yol açmaktadır (Taban, 2011). Kriz sonrasında azalan verimlilik 2011 yılı sonunda artış eğilimine girmiştir. 2013 yılı sonunda tekrar azalan verimlilik, 2014 yılı son çeyreğinden 2015 yılı üçüncü çeyreğine kadar artmıştır. İlgili dönemden sonra durağan bir seyir izleyen tarım sektörü verimliliği, 2016 yılının ikinci çeyreğinde artış sergilemiştir. 2014 yılının son çeyreğinden itibaren artış eğilimi içerisinde olan sanayi üretim endeksinde son aylarda gözlenen düşüşün ardından açıklanan son verilere göre sanayi üretim endeksi 2016 yılının Ağustos ayında bir önceki aya göre %9,5 artış göstermiştir. Ekonomik büyümede ikinci çeyrekte gözlenen yavaşlamanın yansımaları olan sanayi üretim endeksindeki düşüşün gerçekleştiği dönem sanayi istihdamına da yansımıştır. 2016 yılı Haziran döneminde toplam istihdam bir önceki yılın aynı dönemine göre 390 bin kişi artmıştır. Bu dönemde tarım dışı istihdam 811 bin kişi artarken, tarım sektöründe istihdam 421 bin kişi daralmıştır. Tarım dışı sektörler incelendiğinde, istihdam artışında en çok katkısı olan sektörün hizmetler sektörü olduğu gözlenmektedir. Tarım dışı sektörlerdeki istihdam artışının 774 bin kişilik bölümü hizmetler sektöründen kaynaklanmaktadır. Hizmetler sektörünün alt sektörleri incelendiğinde, istihdamdaki artışların yaklaşık yarısının eğitim sektörü ile insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörlerinden kaynaklandığı görülmektedir (T.C.Kalkınma Bakanlığı, 2016). 2016 yılı itibarıyla %12'yi (eski veri setine göre %10,9'u) aşan işsizlik oranı 2010 yılından itibaren en yüksek düzeye ulaşmıştır (TÜİK, 2016).

6. CARİ AÇIK VE BELİRLEYİCİLERİ

Ödemeler bilançosu, bir ülkenin dış dünya ile ekonomik ilişkileri neticesinde ortaya çıkan döviz giriş ve çıkışlarının kaydedildiği mali tablodur. Tablonun iki ana başlığı cari denge ve sermaye hesabıdır. Cari denge; mal dengesi, hizmetler dengesi, yatırım gelirleri dengesi ve cari transferlerden oluşur. Bu kalemlerin toplamı artı olursa cari denge fazlası, eksi olursa cari denge açığı vermektedir. Ekonomide cari açık sorunu varsa bunun finansmanı için yurtdışından kısa veya uzun vadeli sermaye girişi yoluyla Sermaye Hesabı'nın fazla vermesi gerekir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>

2002-2016 dönemi boyunca cari açığın GSYH içindeki oranı yıllık ortalama %4,5'dir. Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde %3,6 olan bu oran, Küresel Kriz sonrasında 2008-2016 döneminde ise %5,1 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında GSYH içindeki payı %1,8'e kadar gerileyen cari açık 2011 yılında %8,9 gibi

rekor bir düzeye ulaşmıştır. Genel olarak bakıldığında cari dengede sürekli bir açık sözkonusu olup, istikrarsız bir durum sergilemektedir (bkz. Şekil 4).

Cari açığın büyümesi geleneksel olarak döviz kuruna dayalı programın uygulamasında nominal kur değişiminin enflasyonun altında kalması, başka bir ifadeyle reel kurun değerlenmesi sonucunda dış ticarete konu malların görece fiyatının düşmesi ve dış ticaret açığının büyümesi ile açıklanmaktadır. Ayrıca, ithalatın yerli ürünlere göre ucuzlaması iç talebin karşılanmasında ithalatın payını daha da arttırmaktadır. 2000 yılında reel kurda değerlenme ile eşzamanlı olarak dış ticarete konu olmayan malları da kapsayan tüketici fiyat endeksi enflasyonu %39 iken, üretici fiyatları enflasyonunun %33 ile bu oranın daha altında olması bu argümanları desteklemektedir. 2000 yılında petrol ithal fiyatlarında artış ve doların euro karşısında değer kazanması da dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Ancak, reel kurda gözlenen değerlenme ve dış ticaret hadlerinde kısmi bozulma ile cari açığın bu ölçülerde büyümesinin açıklanması yeterli olmayabilir. Diğer taraftan, cari açık toplam yatırımlar ile iç tasarruflar veya toplam yurtiçi harcamalar ile GSYH arasındaki farka eşit olduğu düşünüldüğünde reel faizin ve enflasyonun düşmesi, ilk aşamada yatırım-tasarruf farkını genişletici yönde etki yapmaktadır. 2001 Krizi öncesinde faizlerin ve enflasyonun (beklenen ve beklenmeyen kısımlarıyla) düşme eğilimine girmesi ile cari açıktaki büyüme örtüşmektedir (Celasun, 2002).

Türkiye ekonomisinin üretim ve ihracat yapısı ara mal ve ithalatına bağlıdır. Dahilde işleme rejimi çerçevesinde Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin içindeki ithal girdi payı Küresel Kriz öncesi dönemde özellikle 2001 Krizi'ni izleyen dönemde düzenli bir artmıştır. Bu durum kendini özellikle imalat sanayinde göstermektedir. 2006 yılı itibariyle ithal girdi kullanımı elektronikte %74, demir çelikte %76, demirdışı metallerde %75, taşıt araçlarında %66 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ekonominin genişlediği dönemlerde artan ithalat beraberinde cari açığı da arttırmaktadır. Artan ithalat büyümeyi, büyüme ise yeniden ithalatı ve dolaylı olarak cari açığı arttırarak bir sarmal oluşturmaktadır. Cari açığın finansmanı açısından ekonomide kısa vadeli sermaye hareketlerine olan bağımlılık sonucunda ortaya çıkan yüksel reel faiz ve aşırı değerli ulusal para, ekonomideki kullanılabilen fonları yatırım yerine tüketimi arttırarak ithalatı teşvik eder. Aşırı değerli ulusal para dış ticarete konu olan ve olmayan malların görece fiyatlarını dış ticarete konu olmayan malların lehine değiştirerek değerli döviz kuru nedeniyle büyük ölçüde ithalatı arttırıcı bir etki ortaya çıkarır (Türel, 2008).

2001 Krizi sonrası 2002-2007 döneminde TL'nin diğer yabancı paralara karşı değerli olması, ithalatı önemli miktarda yükseltmiştir. Bu dönemde ihracattaki artışa rağmen ithalatın daha yüksek olması, net ihracatın negatif olarak gerçekleşmesine neden olmuş ve bu durum söz konusu dönemde gerçekleşen büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir. Net ihracatın 2002 yılında gerçekleşen büyüme oranına %35'lik bir negatif etkisi bulunurken, 2003 yılında bu oran %62'lik seviyelere çıktığı görülmüştür. 2003 yılından 2006 yılı sonuna kadar net ihracatın reel GSYH'ye olumsuz katkısı giderek azalmıştır. Ancak 2007 yılında net ihracatın reel GSYH'ye olan negatif katkısı %26'lık oranla tekrar yükselişe geçmiştir. 2002 yılında %0,3 olan cari açığın GSYH'ye oranı, artan girdi ihtiyacı, dünya emtia ve temel metal fiyatlarındaki yüksek artışlar ile petrol ve enerji fiyatları nedeniyle 2006 yılında %5,6'ya yükselmiştir. 2007 yılında ise, ihracat artışının ithalat artışından hızlı gerçekleşmesi bu oranı %5,5'e gerilemiştir (Taban, 2011).

Diğer taraftan, cari işlemler açığının finansmanının önemli ölçüde kısa vadeli sermaye hareketleri ile karşılanması sonucunda artan döviz arzı, yerli parayı aşırı değerlendirip ithalatı cazip kılmaktadır. Cari açığın finansmanı açısından son yıllarda kaydedilen olumlu bir gelişme, sermaye hareketleri içinde kısa vadeli sermayenin payı azalırken uzun vadeli sermaye akımları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payının artmış olmasıdır. Nitekim, 2002 yılında kısa vadeli sermaye akımlarının %83 olan payı 2006 yılında %12'ye düşerken, uzun vadeli sermaye hareketlerinin payı %8'den %54'e yükselmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı ise %19'dan %34'e yükselmiştir (Türel, 2008).

2008'in son çeyreğinde Küresel Kriz ve beraberinde dünya ekonomisinin resesyona girmesiyle Türkiye'de iç ve dış talep daralarak cari açık hızla düşerek 2009 yılında %1,8 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2003-2007 döneminde olduğu gibi, Türkiye ekonomisinin hızlı büyüdüğü 2010 yılının ilk altı aylık döneminde tasarruf-yatırım oranının düşmesi, finansman açığını doğurmakta ve bu durum da cari açık sorununu beraberinde getirmektedir. Böylece 2010 yılından %5,8'e yükselen cari açık 2011 yılında ise %11,9'a ulaşmıştır. Ayrıca cari açık, büyümeyle birlikte artan ihracatın gerektirdiği ithalat artışı ve bunun sonucu olarak döviz ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. 2010 boyunca talepteki toparlanma 2011 yılına gelindiğinde cari açığın genişlemesinde belirleyici faktör olmuştur. 2010 yılı sonunda uygulamaya konulan TCMB para politikasının sonucu olarak 2011 yılında iç talepteki daralma 2012 yılında ekonomik büyümede yavaşlamaya yol açmıştır. Büyüme oranı 2011 yılında %11,1'den 2012 yılında %4,8'e düşmüştür. Böylece 2012 yılında cari işlemler açığındaki daralmanın temel belirleyicisi büyümede meydana gelen daralmanın ithalatı düşürmesi olmuştur

(Yurdakul & Uçar, 2015; Taban, 2011). Dönemin sonlarındaysa cari açık 2016 yılında özellikle güvenlik sebebiyle turizm sektöründeki gerileme sonucunda hizmetler sektöründen kaynaklanmıştır. Önümüzdeki dönemde ise artan petrol fiyatlarının cari açık için en önemli yukarı yönlü baskı sebebi olması beklenmektedir (WB, 2017).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansındaki gelişmeleri değerlendirirken 2000'li yıllarda gerek Türkiye gerekse dünya ekonomisi açısından önemli bir iktisadi gelişme olması bakımından Küresel Krizi görmezden gelmek mümkün değildir. Bu nedenle 2002-2016 dönemi; Küresel Kriz öncesi ve sonrası olmak üzere 2002-2007 ve 2008-2016 dönemleri şeklinde ele alınabilir. Her iki alt dönemde de Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansına ilişkin büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari açık göstergelerindeki olumlu ya da olumsuz değişmelerin temel belirleyicilerini ayrı ayrı ortaya koymak ise iktisat politikasının oluşturulması açısından önemlidir.

Küresel Kriz öncesi 2002-2007 dönemine bakıldığında Türkiye ekonomisinin söz konusu dönemde ortalama %7,1 oranında büyüdüğü görülmektedir. Bu dönemde büyümeyi destekleyen temel belirleyiciler özel kesim tüketim ve özel kesim sabit sermaye harcamalarıdır. Küresel Kriz sonrası 2008-2016 döneminde ortalama büyüme oranı %4,8 olarak gerçekleşmiştir. Kriz'in etkisinin yavaşlaması nedeniyle yakalanan yüksek büyüme oranları, yükselen enflasyonu kontrol altına almaya yönelik tedbirler nedeniyle düşmeye başlamış, ancak istikrarsız bir trend izlemiştir. Bu dönemdeki daralmanın temel belirleyicisi Küresel Kriz'in ortaya çıkardığı talep yetersizliği, özellikle Türkiye'nin önemli ticari partneri olan Avrupa Birliği pazarında ekonomik büyümenin büyük oranlarda düşmesi ve elbetteki iç piyasada yine Kriz'e bağlı olarak özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasıdır. Kriz'in etkilerinin zamanla azalması ve talepteki canlanmaya rağmen bu canlanmanın düşük düzeyde seyretmesiyle dönemin sonlarında yakalanan nispi yüksek büyümenin belirleyicisi kamu harcamaları olarak görülmektedir.

Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminin ortalama enflasyon oranı %17,9, Kriz sonrasında 2008-2016 döneminde ise ortalama %8'dir. Geçmiş yıllarda ekonomide sürekli hale gelen ve 2001 Krizi ile bu yüksek seyrini sürdüren enflasyon oranının 2002 yılında %45 düzeyinde olması Küresel Kriz öncesi dönem ortalamasını yükseltmektedir. 2002 yılından itibaren Küresel Kriz'e kadar geçen süre içinde enflasyon oranı sürekli bir azalış trendine girmiştir. Bu dönemde enflasyon oranının düşmesinin temel belirleyicisi TL'nin istikrarı ve enflasyonun düşürülmesi için uygulanmakta olan enflasyon hedeflemesi rejimidir. Dönemin sonlarına doğru Küresel Kriz'in etkileri ve gelişmiş ülkelerde uygulanan sıkı para politikaları ile küresel likidite gelişmiş ülke piyasalarına yönelmiş ve iç piyasada TL'nin değerinin düşmesine yol açmıştır. Dönemin sonlarına doğru enflasyon oranlarının hedefin üzerinde gerçekleşecek şekilde yükselmesinin bir başka nedeni ise arz tarafından kaynaklanmaktadır. Bu faktörler kuraklık sebebiyle dünyada artan gıda talebi ve tarımsal emtia fiyatlarındaki artış ile enerji fiyatlarındaki artışlardır. Küresel Kriz sonrası dönemde enflasyondaki gerilemenin temel belirleyicisi Kriz nedeniyle 2008 yılı sonlarından itibaren toplam talepteki sert düşüş ile beraberinde emtia fiyatlarında gözlenen düşüştür. Krizin etkileri sınırlandırılmak için önce parasal genişlemeye gidilmiş olsa da, Kriz'in etkilerinin azalmaya başlamasıyla beraber yeniden fiyat istikrarını sağlamak amacıyla sıkı para politikasına dönülmüş ve enflasyonda düşme sağlanmıştır. Küresel Kriz sonrası dönemde 2012 yılından itibaren ve özellikle son yıllarda enflasyon oranındaki artışların temel belirleyicilerinden biri TL'nin değer kaybı, gıda fiyatlarındaki sert artışlar, vergi oranlarındaki artışlar, petrol fiyatlarındaki artışın etkisinin ulaşım ve yurtiçi enerji fiyatlarına yansımaları ile yurtiçi ve yurtdışında yaşanan politik ve askeri gerilimlerdir. Dolayısıyla son yıllarda görülen fiyat artışları daha çok maliyet kaynaklıdır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan 2001 Krizi ve krizle birlikte ekonomideki daralma Küresel Kriz öncesi dönem işsizliğinin temel bir belirleyicisidir. Küresel Kriz öncesinde işsizlikte düşme olmadığı gözönüne alındığında, ekonomide kaydedilen büyümenin verimlilik artışından kaynaklandığı söylenebilir. Küresel Kriz sonrası dönemde ise bu kez dış piyasalardan kaynaklanan bir başka kriz, Küresel Kriz, işsizliğin temel belirleyicisi olmuştur. Bu kriz etkisini özellikle 2009 yılında hissettirmiş, işsizlik %14'e yükselmiştir. Kriz'in etkisini 2010 yılından itibaren hafifletmesi, talepte toparlanma ve ekonomik büyüme işsizlik oranının azalmasında etkili olmuştur. Ancak Küresel Kriz öncesinde olduğu gibi sonrasında da büyüme belli oranda ucuz işgücü ile sağlanan verimlilik artışından kaynaklanmıştır. Çünkü 2010 yılından itibaren işsizlik oranlarındaki düşme çok zayıftır. Son yıllarda emek piyasasını yakından ilgilendiren bir konu ise Suriyeli sığınmacılardır. Bu sığınmacılar emek piyasasının bir parçası oldukça işsizlik oranlarının daha fazla yükselmesi, istihdam edilenlerin ise daha çok niteliksiz iş kollarında resmi veya kayıtdışı olarak çalışmasını ortaya çıkaracaktır. Türkiye'de işsizlik Küresel Kriz'in öncesinde de sonrasında istikrarlı bir şekilde yüksek oranlarda seyretmektedir. Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde ortalama işsizlik oranı %10,5 iken Kriz sonrası

2008-2016 döneminde %10,7'dir. Aslında bu durum Türkiye'de işsizliğin en temel belirleyicisinin emek piyasasındaki ve ekonomideki yapısal sorunlar olduğunu göstermektedir. Bu yapısal sorunlar; iktisadi ve sosyal politikalardan kaynaklanan tarım sektörünün küçülmesi, sanayide ise istihdam yaratmayan bir büyümenin yaşanması, kriz dönemlerinde artan taşeronlaşma eğilimleri, emek arz fazlalığı, emek piyasalarının kurumsallaşamaması, geleneksel değer yargıları, düşük eğitim düzeyi, düşük ücret, sigortasız çalıştırma gibi nedenlerle kadınların işgücü piyasasına katılımının arttırılamaması, vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarının ağırlığı ile sıkça çıkarılan afların toplumdaki adalet duygusunu ve yükümlülükleri zamanında yerine getirme bilincini aşındırması, mevzuat boşlukları, iş kurma maliyetinin ve bürokrasisinin yüksekliği, kayıtdışılık, işgücü piyasasında arz ve talep uyumsuzlukları vb. şeklinde sıralanabilir.

Küresel Kriz öncesi 2002-2007 döneminde cari açığın GSYH'ya oranı ortalama %3,6, Küresel Kriz sonrası 2008-2016 döneminde ise %5,1'dir. Küresel Kriz öncesi dönemde fiyat istikrarını sağlamaya yönelik olarak uygulanan enflasyon hedeflemesi rejimi TL'nin diğer yabancı paralara karşı değerli olması sağlayarak ithalatı önemli miktarda yükselterek cari açığa yol açmıştır. Bu dönemde sürekli olarak artan cari açığın diğer bir belirleyicisi ise yüksek büyüme oranları çerçevesinde artan girdi ihtiyacı, dış piyasalarda yükselen emtia, metal ve petrol fiyatlarıdır. Bu yıllarda Türkiye'nin ihraç ettiği imalat sanayi ürünlerinin üretiminde ithal girdi payı sürekli olarak artmıştır. Küresel Kriz sonrası dönemde de Kriz'in talep üzerindeki aşağı yönlü baskısının hafiflediği ilk zamanlarda büyümeyle birlikte cari açık da yükselmiştir. TCMB para politikasının sonucu olarak büyümede yavaşlamaya ise cari açıktaki küçülmeye yol açmıştır. Son yıllarda ise ulusal ve uluslararası konjonktürden kaynaklanan güvenlik sorunu turizm sektörü üzerinden cari açığı arttırıcı yönde bir belirleyici olmuştur. Ancak genel olarak bakıldığında Küresel Kriz öncesi ve sonrası tüm dönem boyunca, ekonominin büyüdüğü yıllarda artan ithalatın beraberinde cari açığı da arttırdığı görülmektedir.

Özetle Küresel Kriz öncesi ve sonrası dönemde büyümenin en temel belirleyicisi özel kesim tüketim ve yatırım harcamaları şeklindeki talep yönlü nedenlerdir. Küresel Kriz sonrasında büyümenin bir diğer kaynağı kısmen ucuz işgücü ile sağlanan verimlilik artışı ve kamu harcamalarıdır. Küresel Kriz öncesi dönemde enflasyonun düşürülerek fiyat istikrarının sağlanmasının temel belirleyicisi uygulanan enflasyon hedeflemesi sistemi ve buna mali disiplin içinde sıkı sıkıya bağlı kalmaktır. Küresel Kriz sonrasında ise Küresel Kriz sebebiyle toplam talep değişmelerinin yanısıra yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı maliyeti arttırıcı gelişmeler enflasyonun dalgalı bir seyir izlemesinde belirleyici olmuştur. Küresel Krizi takip eden ilk yıllar dışında 2002-2016 dönemi boyunca yüksek büyüme ve Küresel Kriz'in etkisiyle hedeflenen düzeyi zaman zaman aşmasına rağmen tüm dönem boyunca azalan enflasyon karşısında sürekli ve yüksek oranlı işsizlik ile cari açık Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansına ilişkin iki önemli kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel Kriz öncesi 2002-2007 dönemi için işsizliğin temel belirleyicisi bu dönemde gerçekleşen yüksek büyümenin istihdam yaratmayan bir büyüme süreci olmasıdır. Kriz sonrası 2008-2016 döneminde büyümedeki artışa paralel olarak işsizlikte düşme gerçekleşmiş ancak zayıf bir düşme olarak kalmıştır. Ayrıca genel olarak işsizlik Türkiye ekonomisinin ve emek piyasasının yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kısa vadeli çözüm önerileri işsizlik sorununun çözülmesi için yeterli değildir. ABD örneğinde olduğu gibi sonraki yıllarda gayrimenkul piyasasından kaynaklanabilecek bir istikrarsızlığa karşın inşaat sektörü yerine sanayide istihdam yaratan bir büyüme uzun vadeli hedef olmalıdır. Emek piyasasındaki yapısal sorunların önüne geçebilmek için niteliksel iyileşme yaratacak politikalara, girişimciliği teşvik ederek istihdam edilen değil kendisini ve başkalarını da istihdam edecek işgücünün yaratılmasına, emek piyasasında arz-talep uyumunun sağlanmasına yönelik çalışmalara, mesleki ve hayat boyu eğitim politikasına, iş kurma maliyet ve süreçlerinin hafifletilmesine önem verilmeli ve bu konulardaki çalışmalara yapısal sorunların kısa vadede çözülmesinin mümkün olmadığı göz önünde bulundurularak sabırla devam edilmeli, istihdam politikalarında Suriyeli sığınmacılarla ilgili politikalara da yer verilmelidir. Küresel Kriz öncesi ve sonrası dönemde cari açığın temel belirleyicisi ise ekonomik büyümenin ithal ara mal ve girdiye bağlı olmasıdır. Bu bağımlılık ekonomide sürekli olarak kaynak ihtiyacını ortaya çıkarmakta, bu kaynak ihtiyacı ise kısa vadeli yabancı sermayeden çok yabancı doğrudan yatırımlar yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Ekonomideki tasarruf yetersizliği karşısında son dönemlerde yurtiçi tasarrufları arttırmaya yönelik adımlar atılmaktadır. Varlık fonu oluşturulması, altına ve gayrimenkule dayalı menkul kıymet ihracı gibi çalışmalar kaynak ihtiyacını karşılamaya yönelik kısa ve uzun vadede sonuç beklenen çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Sürekli ve yüksek oranda açık veren cari dengenin sorun olmaktan çıkabilmesi, kısa dönemli ekonomi politikalarından çok yapısal çözümlere bağlı görünmektedir. İhraç mallarının üretimine, özellikle de bilişim teknolojisi ürünleri gibi katma değeri yüksek malların üretim ve ihracatına yönelik sanayi teşvik politikaları günümüzde artık hayati öneme sahiptir. Bu yolla dış piyasalara bağımlı bir büyümenin ve beraberinde cari açık sorununun önüne geçmek yapısal ve uzun vadeli çözümlerle mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Celasun, M. (2002). “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> (Erişim Tarihi: 22.07.2017).
- Efe, Ş. & Rumeli, M. (2002). Hükümet Performanslarının Değerlendirilmesi, Ankara Ticaret Yayınları, Ankara.
- Eğilmez, M. (2017). “Türkiye’de Bugün Yaşanan Enflasyonun Nedenleri”, <http://t24.com.tr/haber/mahfi-egilmez-yazdi-talep-mi-maliyet-mi-enflasyon-neden-artiyor-ne-yapmalı,402718> (Erişim Tarihi 25.08.2017).
- Güney, A. (2009). “İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri”, Kamu-İş Dergisi, 10(4):135-159, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/1046.pdf> (Erişim Tarihi: 18.08.2017).
- Kankılıç, N. (2016). “Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları”, (Mayıs), <http://www.vmhk.org.tr/kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari/>
- Sosyal Güvenlik Kurumu, SGK (2017). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani
- Şiriner, İ. & Doğru, Y. (2005). “Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2): 162-182.
- Taban, S. (2011). Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri, Seta Analiz Yayınları, İstanbul.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2016). İşgücü Piyasasındaki Gelişmelerin Makro Analizi, Ankara.
- The Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD, (1987). Economic Outlook, 41, Paris.
- The Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD, (2016). Economic Surveys: Turkey. Paris.
- Türel, R. A. (2008). “Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Dengelerinin Analizi (1990-2006)”. 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ, 1-24, İzmir.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK, Veritabanı. <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2016). İşgücü İstatistikleri, (Mart), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2017). İşgücü İstatistikleri, (Mayıs), S.24630, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24630>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2007). İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Ankara.
- World Bank, WB (2017). Türkiye Düzenli Ekonomi Notu, (Şubat).
- Yıldız, T. & Yıldız, İ. (2017). “Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdama Etkileri ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye’ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme”, Journal of Economics Business and Political Researches, 2(3): 30-46.
- Yurdakul, F. ve Uçar, B. (2015). “The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey”, Procedia Economics and Finance, 26: 101-108.